

# AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

*Əlyazması hüququnda*

## **XI ƏSR ƏRƏB FİLOLOGİYASININ İNKİŞAFINDA XƏTİB TƏBRİZİNİN ROLU VƏ ONUN “TƏHZİBU ISLAHI-L-MANTIQ” ƏSƏRİ**

İxtisas: 5713.01 – Sami dilləri

Elm sahəsi filologiya

İddiaçı: **Gülşən Şaiq qızı Həmidli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş  
dissertasiyanın

### **AVTOREFERATI**

**BAKI - 2022**

Dissertasiya işi AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Ərəb filologiyası şöbəsində yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Laura Məlik qızı Orucova**

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru  
**İdris Əziz oğlu Abbasov**

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Vüqar Aydın oğlu Qaradağlı**

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Salman Səfəralı oğlu Süleymanlı**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.18 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.18 olan Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, akademik  
**Gövhər Baxşəli qızı Baxşəliyeva**

Dissertasiya şurasının Elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Xanımzər Əli qızı Kərimova**

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor  
**Nəsrulla Naib oğlu Məmmədov**



## IŞIN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.** Səməvi dinlərin üçüncü və sonuncusu olan İslam dini öz zühuru ilə yalnız dünya xəritəsində bir yeni dövlətin – Ərəb xilafətinin yaranmasına deyil, eyni zamanda bütün dünyanın, xüsusən də Şərq mədəniyyətinin inkişafına təsir göstərən nəhəng mədəni irsin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Avropada “Ərəb Xilafəti” ( خلافة - xilafə) adı altında məşhurlaşmış bu böyük dövlət VII-ci əsrdə yaranmış, VIII-ci əsrdə isə ərəblərin öz hökmranlıqlarına tabe etdiyi Yaxın və Orta Şərqin, Şimali Afrikanın inkişaf etmiş ölkələrinin xalqlarının istilaları əsnasında vüsət almışdır.

Lakin “böyük dövlətlər” bir sıra subyektiv səbəblər üzündən heç də hər zaman uzun müddətli mövcudata malik olmurlar. VIII-IX əsrlərdə xilafəti sarsıdan üsyan dalğası, mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətin zəifləməsinə və xilafət daxilində kiçik əmirliklərin əmələ gəlməsinə gətirib çıxardı.

XI əsrin ortalarında Şərqi şanlı tarixində səlcuq türkləri peyda olmuşlar. Onlar öz adlarını öndərləri olan türk sərkərdəsi Səlcuğun adından götürmüşlər.

İstilalarını Mərkəzi Asiyadan başlayan səlcuqlar Ərəb xilafətinin Yaxın Şərqdəki ərazilərinin çox hissəsini işğal etdilər. 1055-ci ildə onlara Bağdadı işğal etmək müyəssər olur ki, nəticədə xəlifə əl-Kaim (1031 – 1075) səlcuqların hakimlərinə Sultan titulu verməyə məcburiyyətində qalmışdır.

Mövcud olan ağır siyasi mühit qəribə olsa da, ölkənin mədəni inkişafında öz əksini müvəffəqiyyətlə tapa bilmişdir. Ədəbiyyatda, dilçilikdə, fəlsəfədə, musiqidə və müsəlmanların mədəni həyatının digər sahələrində görünməmiş tərəqqi yaşanmağa başlamışdır.

Ərəb elminin, mədəniyyətinin inkişafında ərəb alimləri (etnik ərəblər) ilə yanaşı digər müsəlman alimləri də mühüm rol oynamışlar. Bu baxımdan Sibaveyhi, İbn əl-Müqaffa, əl-Xarəzmi, əl-Biruni, Ömər Xəyyam, İbn Sina kimi alimlərin rolu danılmaz bir fakt olaraq hər kəs tərəfindən qəbul olunur. Əslən Azərbaycanlı alim, ədib və şairlər fars, türk, orta asiyalı və s. elm xadimləri ilə yanaşı müsəlman mədəniyyətində silinməz iz qoymuşdur.

Bütövlükdə Abbasilər xilafətində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu dövrdə mədəniyyətin çiçəklənməsi müşahidə edilirdi. “XI və XII əsrlər – Azərbaycan İntibahının geniş vüsət aldığı əsrlərdir. Şəhərlərin böyüdüynü, saray və məscidlərin, müdafiə və xatirə xarakterli tikililərin inşa edildiyinin, sənətkarlıq, elm, incəsənət və poeziyanın inkişaf etdiyinin şahidi olmaq mümkündür. Bu dövrdə yaşayıb yaratmış: Qatran Təbrizi, Bəhmaniyar, Xətib Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xəqani Şirvani, Ömər Kafiaddin, Abu Bəkr Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və s. dünya şöhrətli şəxsiyyətlərin - adları iftixarla yad edilir<sup>1</sup>.

Təqdim olunan bu dissertasiya işində biz böyük Azərbaycan alimi Xətib Təbrizinin XI əsr ərəb filologiyasının inkişafına verdiyi töhfəni araşdırmağa çalışmışıq. Elm və mədəniyyət üçün münbit əsr olan - XI əsrdə yaşayıb yaratmış və özündən sonra zəngin irs qoyub getmiş Əbu Zəkəriyyə Yahya İbn Əli 1030-cu ildə Azərbaycan şəhəri – Təbrizdə anadan olub. O, çox hissəsi orta əsrlərdə yaradılmış əsərlərə yazılmış şərhlər olmaqla 20 dən çox əsərin müəllifidir (Xətib Təbrizinin əsərlərinin əlyazmaları haqqında səhih məlumatların azlığından, onun əsərlərinin daha dəqiq sayını təyin etmək çətindir).

Görkəmli həmyerlimizin bəxti müəllim sarıdan çox uğurlu olub. Belə ki, tale onu böyük ərəb mütəfəkkiri Əbu Əla əl-Mə‘ərrī ilə qarşılaşdırıb. Gənc alim filologiya, fəlsəfə və digər elmləri dahi əl-Mə‘ərridən əldə etdiyi, bu “cavahiratı” itirməmiş, əksinə onu daima daha da artırmaq əzmində olmuşdur. O, bütün biliklərini gələcəkdə bütünlüklə Şərqi sərəvətində çevriləcək kitablarında əks etdirmişdi.

Ərəb alimləri onu “ədəbiyyat, qrammatika və leksikoqrafiya elmlərinin başçısı”, “bütün ədəbiyyatşünasların rəhbəri” adlandırdı. Görkəmli Azərbaycan alimi, akademik Həmid Araslı (1909 – 1983) isə öz növbəsində bu böyük alimi “XI əsrdə Azərbaycan türklərinin yetirdiyi ən böyük şəxsiyyət” kimi qiymətləndirmişdi<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Каджар Ч. Выдающиеся сыны древнего и средневекового Азербайджана/ Ч. Каджар (сост. Н. Гараманлы) – Баку: «Азербайджан», - 1995 г., - 392 с. - с. 79

<sup>2</sup> <http://www.anl.az/down/meqale/azadliq/2012/NOYABR/277928.htm>, Mahmudov M. Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı/ M. Mahmudov – Bakı: Elm, 1972, - s.187 (sonralar Mahmudov M.)

Yaqut əl-Həməvi, İbn Xəlliqan kimi bir çox ərəb müəlliflərinin XI əsrdə Bağdadda belə bir Azərbaycanlı aliminin yaşayıb yaratmağı faktı əsərlərində qeyd olunub<sup>3</sup>. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu orta əsr dahisinin yaradıcılığının təhlili həm xalqımızın, həm də Azərbaycan filologiyasının inkişafı tarixində bir çox qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirə bilər.

Azərbaycanlı Xətib Təbrizi Ərəb xilafətinin mədəni mərkəzlərindən sayılan Bağdad kimi bir şəhərdə yaşayıb yaratmış və eyni zamanda o rus-sovet şərqşünaslığının İ.Y. Kraçkovskinin təbirinlə desək, “orta əsr universiteti” adlanan “Nizamiyyə” mədrəsəsində dərs demişdir (professor olub)<sup>4</sup>. Onun özündən sonra qoyduğu zəngin filoloji irs (20 artıq əsər), bu gün bir sıra həm görkəmli, həm də cavan ərəb alimləri üçün tədqiqat obyektidir.

Azərbaycanlı alimlərdən Xətib Təbrizi haqda ilk olaraq Hinduşah Naxçıvani (XIV) və Məhəmmədəli Təbriziyət (1877 – 1940). Bu alimlərin yazıları sayəsində, sovet yazıçısı, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi M.S. Ordubadi (1872 – 1950) XX əsrdə bu orta əsrlərdə yaşayıb yaratmış alim haqda qısa məlumat dərc etdirmişdir<sup>5</sup>.

Görkəmli şərqşünas-alim, professor Malik Mahmudov alimin həyat və yaradıcılığının əsaslı tədqiqatını həyata keçirir və 1973-cü ildə “Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı” adlı monoqrafiya çap etdirir<sup>6</sup>.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Q. Allahverdiyev keçən əsrin 90-cı illərindən etibarən Xətib Təbrizi yaradıcılığı ilə məşğul olur. Onun gərgin əməyi sayəsində 3 kitab işıq üzü görmüşdür: «Труд

---

الحموي، ياقوت معجم الأديباء، إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب، تحقيق الدكتور احسان عباس الرومي، ص 3541، ص 2825 (sonralar Hamavi Y. İrşad ...)، بيروت، دار القرب الاسلامي، 1993، ؛  
.2823 –  
ابن خلكان، وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان. الجزء الثالث، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية، 1949، ص 516 - ص 209  
(sonralar: İbn Xəlliqan)

4 Крачковский И.Ю. Избранные сочинения [в 6 томах]; / И. Крачковский Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, - том I. - 1956, - 472 с. – s. 36

<sup>5</sup> Mahmudov M., s.174

<sup>6</sup> Mahmudov M.

Хатиба Тебризи "Китаб ал-Кафи фи-л-аруз ва-л-кавафи" как источник по восточной поэтике» (1992)<sup>7</sup>, «XI əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri» (2004)<sup>8</sup> и «Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qəvafi» (2005)<sup>9</sup>. Fil.ü.f.d. Z. Həsənov, fil.ü.f.d. N. Tağıyeva da Xətib Təbrizi yaradıcılığına dair dissertasiya müdafiə ediblər. Z. Həsənovun «Мировоззрение Хатиба Табризи» («Xətib Təbrizinin dünyagörüşü») adlı elmi işində alimin fəlsəfi görüşləri tədqiq edilmişdir.<sup>10</sup> N. Tağıyevanın «شرح اختيارات المفضل» («Şərh ixtiyaratı-l-muffadal») elmi əsərinin obyektinə isə əl-Muffadalın əsərinə yazılmış şərhdir<sup>11</sup>.

**Tədqiqatın obyektinə və predmetinə.** Təqdim olunmuş dissertasiyanın əsas obyektinə Xətib Təbrizinin «Təhzibu islahi-l-mantıq» («Nitqin islahının düzəlişi») adlı əsəridir. Mövzunun araşdırılması üçün əsərin hazırda mövcud olan üç çap nüsxəsindən istifadə edilmişdir.

□ تهذيب اصلاح المنطق للشيخ الفاضل ابي زكري يحيى بن على بن الخطيب  
التبريزي، مصر د.ت 12

□ التبريزي الخطيب كتاب تهذيب اصلاح المنطق، الجزء الأول، تحقيق دكتور فوزي عبد العزيز مسعود، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 131991

□ تهذيب اصلاح المنطق صنعة الخطيب التبريزي تحقيق الدكتور فخرالدين القبّاوة. منشورة دار المفاق الجديدة بيروت 141983

<sup>7</sup> Аллахвердиев Г.А. Труд Хатиба Тебризи «Китаб ал-кафи фи-л-‘аруз ва-л-кавафи» как источник по восточной поэтике. / Г.Аллахвердиев. – Баку: «Элм», - 1992. – 136 с.

<sup>8</sup> Allahverdiyev Q.Ə. XI əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri. / Q.Allahverdiyev. - Bakı: Şam, - 2004.- 286 s.

<sup>9</sup> Allahverdiyev Q. R XətibTəbrizi. Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qəvafi / tərt. ed. Q.Allahverdiyev. – Bakı: “Tural” NPM, - 2004. – 426 s. (sonralar Allahverdiyev Q. Təbrizi X. Kafi...)

<sup>10</sup>Гасымов З. Ф. Мировоззрение Хатиба Табризи: /диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук/ - Баку, 1990. - 137 с.

<sup>11</sup> Тагиева Н. Труд Хатиба Табризи «Шарх ихтийарат ал-Муфаддал». / Н. Тагиева - Баку: «Elm və təhsil», - 2021. - 172 с.

<sup>12</sup> تهذيب اصلاح المنطق للشيخ الفاضل ابي زكري يحيى بن على بن الخطيب التبريزي، مصر، 215 ص د.ت

<sup>13</sup> التبريزي الخطيب كتاب تهذيب اصلاح المنطق، الجزء الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1991، ص 515 الأول، تحقيق دكتور فوزي عبد العزيز دار مسعود، (sonralar Təbrizi X. Təhzib.../ tərt. ed. Abd al-Aziz F.)

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tədqiqat işi əsasən filoloji aspektdən yerinə yetirilmişdir. Biz Xətib Təbrizinin XI əsrin görkəmli filoloqu olmasını nəzərə alsaq, onun qrammatik məsələlərə kompleks şəkildə, yəni hər tərəfli - həm dilçilik (daha doğrusu leksikoloji), həm də ədəbiyyatşünaslıq baxımından yanaşmasını məqbul hesab edirik.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Təqdim olunan dissertasiyanın əsas məqsədi – XI əsr ərəb filologiyasının təşəkkülündə Xətib Təbrizinin rolunu və bir dilçi kimi ərəb filologiyasına verdiyi elmi töhfəni analogiyasının olmadığını açıq şəkildə bəyan etmək olmuşdur. Bu baxımından onun “Təhzibu islahi-l-mantıq” adlı linqvistik əsərinin xüsusi yeri vardır.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək nəzərdə tutulmuşdur:

- Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığının indiyədək açılmamış tərəflərinin işıqlandırılması

- XI əsr alimin ərəb dilçilik elminə gətirdiyi yeniliklərin şərhinin verilməsi

- “Təhzibu islahi-l-mantıq” əsərinin əldə etdiyimiz çap olunmuş nüsxələrinin (variantlarının) müqayisəli tədqiqi

- tədqiqat obyektı olan kitabın bəzi seçilmiş fəsillərinin tərcüməsi və şərhı

- X. Təbrizinin adı çəkilən əsərində verilmiş bəzi leksik vahidlərin mənalarını müasir lüğətlərlə müqayisəsi, habelə əsərin elmi əhəmiyyətinin açılması

**Tədqiqat metodları.** Tədqiqat zamanı sistemli təhlil, ümümləşdirmə və şərh metodlarından istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda linqvistik vahidlər müqayisəli təhlil edilmiş, tarixilik prinsipi gözlənilmişdir. Tədqiqat zamanı “nəhv”ə və “i‘rab”a<sup>15</sup> dair bəzi qrammatik məsələlərə toxunulmuşdur. Xətib Təbrizinin əsərlərində verilmiş sözlərin tərcümələri (mənaları) ərəbdilli izahlı

14

التبريزي الخطيب، كتاب تهذيب اصلاح المنطق، تحقيق الدكتور فخر الدين قباوة، منشورة دار الافاق 797  
الادبية، بيروت، ١٩٨٣، ص

(sonralar Təbrizi X. Təhzib.../ tørt. ed. Qabava F. )

<sup>15</sup>Nəhv – nitq hissələri və cümləni öyrənən elm. İ‘rab- fleksiya haqda elm

lüğətlərdə və X.K. Baranovun lüğətində verilmiş sözlər (mənalarla) müqayisə edilmişdir<sup>16</sup>.

### **Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar.**

- Ərəb filologiyasının və linqvisrikasının təşəkkülü və inkişafında qeyri- ərəb əsilli alimlərin rolu danılmazdır;
- Xətib Təbrizi – XI əsrdə yaşayıb yaratmış, ərəb filologiyasına əvəzsiz töhfə vermiş azərbaycanlı alimidir;
- Orta əsr ərəb alimləri: Yaqut əl-Həməvi, İbn Xəllican Xətib Təbrizinin ədəbiyyat, dilçilik, i‘rab elmlərində nüfuzunu tanıyıb;
- Xətib Təbrizinin həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də dilçilik sahəsində fəaliyyəti orta əsrlər ərəb filologiyasına dair əvəzsiz mənbə hesab olunaraq, ərəb Azərbaycan, Avropa alimləri tərəfindən geniş istifadə olunur;
  - Xətib Təbrizinin linqvistik şərhləri İbn Sikkit, İbn Cinni, Əbu-l-Əla əl-Mə‘ərrî kimi orta əsr alimlərinin əsərlərinin öyrənilməsini mümkün edən, bəzən isə asanlaşdıran vacib mənbələrdir.
  - Xətib Təbrizinin müəllimlik fəaliyyəti onun qeyri- adi şəxsiyyətinin daha bir bariz nümunəsi hesab oluna bilər. Elmin, mədəniyyətin “beşiyi” Bağdadda dərs demək ancaq ən laiqlilərə müəssər olur<sup>17</sup>;
  - «İ‘rab əl-Qu‘ran» və «Kitəb mə yuqra‘u min əxirihi kəmə yuqra‘u min əvvalihi» əsəri Xətib Təbrizinin dilçiliyin maraqlı məsələlərini öyrənən orijinal əsərləridir;
  - «İ‘rab əl-Qu‘ran» - “səlis” ərəb dilinin yeganə danılmaz mənbəyi hesab olunan, islamın müqəddəs kitabı “Qur‘ani Kərim”in əsasında i‘rab məsələsinə aydınlıq gətirən əvəzsiz kitabdır;
  - «Kitəb mə yuqra‘ u min əxirihi kəmə yuqra‘ u min əvvalihi» əsərində ərəb dilində mövcud olan palindromların toplanılması Xətib Təbrizinin dilçi-alim istedadının bir daha təsdiq edir.

---

<sup>16</sup> Баранов Х.К. Арабско-русский словарь / Х. Баранов. - Москва: Русский язык, - 1985. - 234 с. (sonralar: Baranov X.);

(sonralar: Müncid) ص 568، 1969، بيروت، المنجد في و الاعلام و الادب العربي، بيروت،

<sup>17</sup>Гамидли Г. Багдадская «Низамийя», как один из древнейших очагов культуры и образования // Şərq filologiyası məsələləri. Məqalələr toplusu. (səkkizinci buraxılış). Bakı, 2014, c. 94-103



- Xətib Təbrizinin İbn Sikkitin “İslah əl-mantıq” əsərinə yazdığı “Təhzi b İslahi-l-mantıq” əsəri İbn Sikkit yaradıcılığının bir çox tədqiqatçıları tərəfindən ən yaxşı şərh kimi tanınır;

- Xətib Təbrizi “Təhzi b İslahi-l-mantıq” əsərində müəllifin səhv və qeyri-dəqiqliklərini düzəldərək, “oriqinal əsəri” yenilədi və zənginləşdirdi;

- “Təhzi b İslahi-l-mantıq” əsərinin öyrənilməsi təkcə filologiyanın inkişafına deyil, XI əsr ərəb dilçiliyinə, mədəniyyətinə, məişətinə dair maraqlı məlumatların əldə edilməsinə kömək edir.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk növbədə onun Azərbaycan ərəbşünaslığında indiyədək araşdırılmamasından irəli gəlir. Xətib Təbrizinin dilçilik əsərləri bu günə qədər ayrıca bir tədqiqat obyektı olmamışdır. Ötən əsrin 80-ci illərində ərəb tədqiqatçıları Fəxrəddin Qabava və Fevzi Əbd əl-Əziz (90-cı illərdə) bu əsərin ərəbcə çap olunmasına nail olsalar da,<sup>18</sup> deməli ki, Azərbaycan oxucusu bu əsər ilə indiyədək tanış ola bilməmişdir. Bu mənada ümumiyyətlə istər əsər özü, istərsə də X. Təbrizinin dilçilik fəaliyyəti bizim üçün tamamilə yenidir.

**Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti.** Tədqiqatın əsas müddəaları XI əsrin görkəmli Azərbaycan filoloqu Xətib Təbrizi haqda olan məlumatların genişlənməsinə imkan yaradır. Bu alim Ərəb Xilafətinin mərkəzlərindən olan Bağdadda yaşayıb yaratmışdır və bu fəaliyyəti nəticəsində X. Təbrizi istər həməsrləri, istərsə də müasir tədqiqatçılar tərəfindən böyük alim kimi dəyərləndirilmişdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onunla müəyyənləşir ki, bu işdən gələcəkdə ali təhsil müəssisələrində şərqşünaslıq və dilçilik fakültələri üçün mühazirələrin hazırlanmasında və ixtisas kurslarının aparılması üçün elmi baza kimi istifadə oluna bilər.

**Tədqiqatın aprobeiasyası və tətbiqi.** Müdafiəyə təqdim olunan tədqiqat işinin əsas məzmunu beynəlxalq və respublika səviyyəli konfrans materiallarında AAK-nın tələblərinə cavab verən elmi jurnallarda öz əksini tapmışdır.

**Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.** Dissertasiya işi AMEA akademik Z. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun “Ərəb filologiyası” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

---

<sup>18</sup>Təbrizi X. Təhzi b.../ tər. ed. Qabava F.; Təbrizi X. Təhzi b.../ tər. ed. Abd al-Aziz F.

**Tədqiqat işinin struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.** Dissertasiya işi rus dilində yerinə yetirilib, 16 səhifədən ibarət giriş, üç fəsil: birinci fəsil 40 səh. (62 690, 72 901 işarə); ikinci fəsil – 25 səh. (37 675, 44 184 işarə); üçüncü fəsil – 41 səh. (58 214, 68 847 işarə), nəticə – 8 səh. (9 452, 10 830 işarə), istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından (11 səh.) ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 145 səh. (206 031, 241 694 işarə) ibarətdir. İstifadə olunmuş ədəbiyyat Azərbaycan, rus, şərq dillərində və Qərbi Avropa dilləri əsasında tərtib olunaraq vahid sıralama sistemi ilə verilmişdir. İnternet resursları isə ayrıca bir qrup şəklində təqdim olunmuşdur. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, ərəb mənbələrinin çox hissəsini biz müxtəlif internet saytlardan pdf formatda əldə etmişik.

## DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

**Girişdə** mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti əsaslandırılmaqla, Xətib Təbrizi yaradıcılığının öyrənilmə səviyyəsi işıqlandırılır, tədqiqatın obyektı, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti şərh edilir.

Tədqiqatın iki paraqrafdan ibarət **“XI əsr ərəb filologiyasının inkişafında orta əsr qeyri-ərəb əsilli alimlərin rolu”** adlanan birinci fəslində orta əsr ərəb linqvistikası ərəb filologiyasının bir hissəsi olaraq elmin ilkin əsaslarından bu günə kimi keçdiyi yol tədqiq edilərək, ona qısa icmal verilib və burada qeyri- ərəb əsilli alimlərin rolu vurğulanmışdır.

**“Ərəb dilçiliyi ərəb filologiyasının bir hissəsi kimi. Onun təşəkkülü və inkişafı”** adlanan birinci fəslin ilk paraqrafında ərəb dilçiliyinin təşəkkülü və inkişafında iştirak etmiş alim-linqvistlərə dair məlumatlar verilmişdir. Bu işdə qeyri-ərəblərin rolu barəsində ətraflı məlumat verilir.

Rus alimi V. S. Rıbalकिनin dediyinə görə: “...orta əsr ərəb dilçiliyinin sənədlərlə təsdiqlənmiş tarixi təxminən səkkiz əsr davam etmişdir (monqol istilalarından əvvəlki dövr – VII – XV əsrlər). Əminliklə demək olar ki, məhz bu zaman ərzində ən yaxşılar və ən orijinalar yaradılmışdır<sup>19</sup>.

Orta əsr alimləri iddia edirlər ki, “Ərəb dilçiliyinin banisi Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.s) kürəkəni xəlifə Əli ibn Abu Talib (656 – 661)” olmuşdur <sup>20</sup>. Lakin xilafətin ərazisinin genişlənməsi, ölkədə bir neçə mədəni mərkəzin meydana gəlməsinə gətirib çıxartmışdır. Hər bir mərkəzdə müxtəlif elmlərin, o cümlədənə dilçiliyin inkişafı davam etdirilmişdir.

Ərəblərin istilasından sonra müasir İraqın ərazisində ilk dilçilik məktəbləri: bütün dilçilik məktəblərindən ən ilki olan *Bəsrə* dilçilik məktəbi, daha sonra isə – *Küfə* və *Bağdad* dilçilik məktəbləri. Bəsrə və Küfə məktəbləri arasında hər zaman ərəb dilinin qrammatikasına dair kəskin polemika aparılmışdır. Hər bir məktəbin qeyri ərəb əsilli

---

<sup>19</sup> Рыбалкин В.С. Классическое арабское языкознание / В. Рыбалкин. - Киев: Стило, - 2001, - 406 с. - с. 68

<sup>20</sup> yənə orada, s. 69

gölkəmli dilçi nümayəndələri var idi: əl-Əxfəş, əl-Kisai, Sibaveyhi, əl-Fərra, İbn əs-Sikkit və s.

Yerinə yetirilmiş qısa icmal oxucuda ərəb dilçiliyi, o dövrün alimlərinin maraq dairəsini təşkil edən məsələlərin qeyri-ərəb əsillilərin linqvistikanın inkişafında rolu haqda ümumi təsəvvür yaradır.

Fəslin “**Xətib Təbrizinin həyatı**” adlanan ikinci bölməsində ərəb filologiyasının təşəkkülündə iştirak etmiş Azərbaycan aliminin həyat yoluna toxunulub. Professor Malik Mahmudovun öz “Xətib Təbrizi. Həyat və yaradıcılığı”<sup>21</sup> adlı monoqrafiyasında Xətib Təbrizi haqda belə deyir: “Xətib Təbrizi Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişafında mühüm xidmətlər göstərən böyük Azərbaycan alimlərindən ən gölkəmlisidir. Onun ərəb ədəbiyyatına və dilçiliyinə dair yazdığı əsərlər uzun əsrlər boyu alimlərin diqqətini cəlb etmiş, dünyanın müxtəlif kitabxanalarında nadir sənət nümunələri kimi qorunub saxlanılmış, nəhayət müasir dövrümüzdə Almaniyada, Hindistanda və ərəb ölkələrində dəfələrlə çap olunmuşdur.”<sup>22</sup>

**Əbu Zəkəriyyə Yahya bin Əli bin Məhəmməd bin əl-Həsən əl-Xətib ət-Təbrizi** ( أبو زكريا يحيى بن علي بن محمد بن الحسن الخطيب ) 1030-cu ildə Cənubi Azərbaycanın, Təbriz şəhərində dünyaya göz açıb<sup>23</sup>. Görünür, o, ilk öncə öz vətəninə gözəl təhsil almış, ərəb dili və qrammatikasının öyrənilməsinə böyük maraq göstərmişdir. Sonralar gələcəyin alimi təhsil almaq üçün Suriyaya gölkəmli ərəb şairi, alimi və mütəfəkkiri Əbu-l-Əla əl-Mə‘ərinin yanına yollanır. Məlumdur ki, XI əsrin əvvəllərində Əbu-l-Əla ərəb dili və ədəbiyyatı sahəsində dövrünün ən yaxşı müəllimi sayılırdı.

Gənc Xətibin Ma‘arat ən-Nümana yollanmağı, həmçinin Orta əsr Azərbaycan alimi haqda olan məlumatın çox hissəsi Yaqut əl-Hamavinin “İrşad...” əsərindən götürülüb.

و يحكى أن سبب رحلة الى ابي العلاء المعري انه حصلت له نسخة من كتاب " التهذيب في اللغة" تأليف أبي منصور الأزهرى المعري فجعل الكتاب في مخلاة و حملها على كتفه من تبريز الى المعرة ولم يكن له ما يستأجر به مركوبا فنفذ العرق من ظهره اليها

<sup>21</sup> Mahmudov M., -s.257

<sup>22</sup> Yenə orada, -s. 19

<sup>23</sup> Mahmudov M. -s. 22;

(sonralar: Fərrux Ö.) 997 - ص 1979، بيروت، الجزء الثالث، بيروت، 1979، - ص 997 (sonralar: Fərrux Ö.)

فأثر فيها البلال و هذه النسخة في بعض المكاتب الموقوفة ببغداد اذا رآها من لا يعرف  
خبرها ظنّ انها غريقة و ليس بها  
سوى عرق الخطيب»<sup>24</sup>

“*Rəvayət edirlər ki, onun (Xətib Təbrizinin - H.G.) Əbu-l-Əla əl-Mə‘ərrinin yanına səfərinin səbəbi odur ki, o, Əbu Mənsur əl-Əzhari əl-Mə‘ərrinin “Kitab təhzib fi-l-luğa” əsərinin əlyazmasını əldə edir. Kitabı torbaya qoyub çiyinə ataraq Təbrizdən əl-Mə‘ərrəyə aparır. Onun minik tutmaq üçün pulu yox idi. Kürəklərindən axan tər kitabları isladır. Bu nüsxə Bağdadın kitabxanalarından birində mövcuddur. Hadisədən bixəbər olanlar ona baxdıqda suya düşdüyünü zənn edirlər. Halbuki o, yalnız Xətibin təridir”.*

“Kor filosofun” dühasının Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığında silinməz bir iz buraxmış, və bu təbiidir ki onun bir əfsanəsi bizim günlərə qədər gəlib çıxmışdır çox qeyri adı yaddaşa malik olması haqda.

حدث أبو سعد السمعاني في كتاب النسب و قد ذكر المعري فقال بعد وصفه و ذكر  
تلميذه ابو زكريا التبريزي انه كان قاعدا في مسجده بمعرة النعمان بين يدي ابي  
العلاء يقرأ عليه شيئا من تصانيفه قال: و كنت قد اقامت عنده سنتين ولم ار احدا من  
اهل بلدى فدخل المسجد مغا فصة بعض جيراننا للصلوة فراينه و عرفته فتغيرت من  
الفرح فقال لى ابو العلاء ايش اصابك فحكيت له انى رأيت جارا لى بعد ان لم الق  
احدا من اهل بلدى سنتين فقال لى قم و كلمه فقلت حتى اتمم السبق فقال قم انا انتظر  
لك فقمتم و كلمته بلسان الاذرية شيئا كثيرا الى ان سألت عن كل ما اردت فلما  
رجعت و قعدت بين يديه قال لى اى لسان هذا قلت هذا لسان اهل اذربيجان فقال ما  
عرفت اللسان و لا فهمته غير انى حفظت ما قلتما ثم اعاد على اللفظ بينه من غير  
ان ينقص عنه اوبزید عليه جميع ما قلت و قال جارى فتعجبت غاية التعجب كيف  
حفظ ما لم يفهمه<sup>25</sup>

(*Əbu Sə‘d əs-Səm‘ani “ən-Nəsəb kitabında əl-Mə‘ərrini xatırladıqdan və təsvir etdikdən sonra onun (Əbu-l-Əla əl-Mə‘ərrinin – H.G) şagirdi Əbu Zəkəriyyə ət-Təbrizdən danışaraq qeyd edir ki, o, (yəni Xətib Təbrizi – H.G.) Mə‘ərrə ən-Nu‘manda məsciddə Əbu-l-Əlanın qarşısında oturub onun əsərlərindən bəzi şeylər oxuyurdu. O (Xətib Təbrizi – H.G.) deyir: mən iki il idi ki, onun yanında idim və ölkəmin adamlarından heç kimi görməmişdim; qəflətən*

<sup>24</sup> Hamavi Y. İrşad. -s.2824; Mahmudov M., -s 22

<sup>25</sup> Hamavi Y. İrşad. -s.307-308; Mahmudov M -s. 26-27

*qonşularımdan bir nəfər namaz qılmaq üçün məscidə daxil oldu. Mən onu görüb tanıdım və sevincimdən halım dəyişdi. Əbu-l-Əla mənə dedi: “Sənə nə olmuşdur?” Mən ona cavab verdim ki, ölkəmin adamlarından iki il idi ki, heç kəsi görmürdüm, bir qonşumu gördüm. Dedi: “Dur onunla danış”. Dedim: Dərsi qurtardıqdan sonra. Dedi: “Dur, mən səni gözləyirəm”. Mən durdum və onunla Azərbaycan dilində çoxlu danışdım və istədiklərimin hamısını haqqında ondan soruşdum. Mən qayıdıb onun (müəllimin –H.G.) yanında oturduqda məndən soruşdu: “Bu hansı dildir? Dedim: Bu Azərbaycan əhalisinin dilidir. Dedi: Mən (bu-H.G.) dili bilmirəm və başa düşmürəm, lakin sizin danışdıqlarınızın hamısını əzbərlədim. Sonra o, mənim qonşumla danışdıqlarımın hamısını artırıb əskiltmədən, olduğu kimi təkrar etdi. Mən onun başa düşmədiyi bir şeyi necə əzbərlədiyinə son dərəcə təəccüb etdim)*

Orta əsr alimləri bu hadisəni Əbu-l-Əla əl-Mə‘ərrinin qeyri-adi bacarığını göstərmək üçün qeyd edirlər. Bu epizod yəni XI əsrdə baş vermiş XIII əsrdə isə qeydə alınmış bu hadisə - Azərbaycan adlı bir məmləkətin mövcudluğu və onun əhalisi, bu əhalinin danışdığı dil haqda maraqlı fakt verərək bir daha Azərbaycan xalqının və dilinin qədimliyini təsdiq edir. Bu hadisə Azərbaycanda dərc olunmuş bir çox kitab və dərsliklərdə sitat gətirilir, ancaq çox təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki bu hadisə respublikamızın hüdudlarından kənara çıxmamış, bəlkə də bizim qədim tariximiz ört-basdır edildiyi kimi də bu da fakt gizlədilir.

Fikrimizcə, Xətib Təbrizinin bir sıra müstəsna qabiliyyətləri dahi əl-Mə‘ərrinin diqqətini cəlb etmiş və o, cavan Təbrizini yanına tələbə qismində qəbul etmiş. X. Təbrizi isə öz növbəsində sevimli müəllimindən aldığı bilikləri “saysız-hesabsız var-dövlətə” – elmi əsərlərə çevirmişdir. Ərəb filologiyasına dair biliklərlə yanaşı X. Təbrizi Əbu-l-Əlanın yanında həm də fəlsəfəyə dair biliklərə sahib olur. Müəlliminin vəfatından sonra Xətib Təbrizi yenə də səyahətə yollanır və yenidən də bu səyahətin əsas məqsədi bilik olur. Orta əsr mənbələrində onun dərs aldığı müəllimlərin uzun siyahısı qeyd olunur. Ərəb alimi Ömər Fərrux öz “تاريخ الأدب العربي” (“Tə’rix əl-‘ədəb əl-‘arabi” – “Ərəb ədəbiyyatının tarixi”) adlı əsərində belə yazır:

قرأ ابن الخطيب التبريزي العلم على نفر كثيرين – *Xətib Təbrizi elmə bir çoxlarının yanında yiyələnib*<sup>26</sup>.

Suriyaya (Dəməşqə), Misirə səfərindən sonra azərbaycanlı filoloq Bağdada qayıdır. Alimin yaradıcılığını araşdıran tədqiqatçıların qeydlərinə əsasən, o, qalan ömrünü burada yaşayıb, elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur. Yaqut əl-Həməvi yazır ki, Xətib Təbrizi 40 il ərzində pedaqoji fəaliyyətdən savayı “Nizamiyyə” mədrəsəsinin kitabxanasına rəhbərlik etmişdir<sup>27</sup>. “38 yaşlı Xətib Təbrizinin Şərqi bu şanlı mədrəsəsinin ədəbiyyat kafedrasının ilk rəhbəri seçilməsi və on minlərlə nadir əlyazmaya malik olan zəngin kitabxananın müdiri təyin edilməsi onun nə qədər dərin zəka və istedad sahibi olduğunu, artıq gəncliyində dövrünün ən görkəmli filoloqlarından yüksək durduğunu əyani sürətdə sübut edir”<sup>28</sup>

“Mədəniyyətimizin ərəbdilli nümayəndələrindən olan alimin elm aləminə 20-yə qədər traktatı məlumdur...”: Xətib Təbrizi yaradıcılığının tədqiqatçısı filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Yazarlar Birliyinin və Jurnalistlər İttifaqının üzvü, “Qızıl Qələm” mükafatı laureatı (2003). Q. Allahverdiyev öz “Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qəvafi” adlı kitabında Təbrizi yaradıcılığına belə qiymət verir.<sup>29</sup>

Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, Xətib Təbrizi 1109-cu ildə yanvarın 3-də bazar günü Bağdad şəhərində 79 yaşında dünyasını dəyişir və elə Bağdadda da “Bəb Əbrəz” qəbiristanlığında dəfn edilmişdir<sup>30</sup>.

Dörd bölmədən ibarət olan **“Xətib Təbrizinin yaradıcılığı. Linqvistik əsərləri, şərhləri”** adlı tədqiqatın ikinci fəslində Xətib Təbrizinin yaradıcılığının tədqiqinə həsr edilmişdir. Burada Xətib Təbrizi irsinin əvvəlki tədqiqatçıların: prof. M. Mahmudov, f.ü.e.d. Q. Allahverdiyev, f.ü.f.d. N.Tağıyeva əsas diqqət mərkəzində alimin ədəbi görüşləri, şərhçilik fəaliyyəti olduğu qeyd olunur. Alimin

<sup>26</sup> Fərrux Ö., – s. 212; Mahmudov M. - s. 23-24

<sup>27</sup> Hamavi Y., – s. 2824

<sup>28</sup> Mahmudov M. -s.31

<sup>29</sup> Təbrizi X. Kafi..., s.14

<sup>30</sup> Ibn Xalliqan. Vafiyət..., – s 207.; Hamavi Y.– s. 2824-2825; Mahmudov M., - s. 36-37

dilçilik irsi təəssüf ki kölgədə qalmışdır. İkinci fəslin birinci paraqrafı “**Xətib Təbrizinin ədəbi şərhlərində dilçilik məsələləri**” adlanır. Burada alimin orta əsrlərdə yaşayıb yaratmış bir çox şairlərin divanlarına şərh yazdığı bildirilir. Xətib Təbrizinin bəzi şərhlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, alim burada ədəbi tənqiddən çox dilçilik məsələlərinə yer verir.

Xətib Təbrizinin həyatından bəhs edərkən, biz onun Mə‘arət ən-Numan şəhərinə Əbu Mənsur əl-Əzharinin kitabı ilə gəldiyini görürük. B.Y. Şidfar özünün “Əbu-l-Əla Əl-Mə‘arri” adlı kitabında yazır: «Bir dəfə o (Xətib Təbrizi H.G.)” Əbu-l-Əla ilə məntiq və bəlağətə dair, o zaman məşhur olan İbn as-Sikkitin (803-859) “Məntiqin islahı”<sup>31</sup> (R: G.H. “Nitqin islahı”) əsərini oxuyurdu...»<sup>32</sup>. Bu faktlara əsaslanaraq, biz əminliklə deyə bilərik ki, ərəb dili, dilçilik orta əsr aliminin maraq dairəsinə daxil idi. Ərəb dilini bütün “sözlərini”, nəhvini qaydalarının, şer sənəti, bəlağətin” qaydalarına hakim olan Mə‘arriinin “müdrikinin”<sup>33</sup> yanında aldığı təhsil, onun dilçilik biliklərinin inkişafına çox müsbət təsir etmişdir. Bu isə Xətib Təbrizinin bir neçə linqvistik əsərin müəllifi olmasına təkan vermişdi.

Malik Mahmudov öz monoqrafiyasında qeyd edir ki, Xətib Təbrizinin yaradıcılığının ilk dövrünə aid edilən (شرح القصائد العشر) «On qəsidənin şərhı» (شرح قصيدة بانث سعاد) «Bənət Suad qəsidəsinin şərhı» (شرح المقصورة لابن دريد) «İbn Düreydin “əl-Məqsurə” kimi ədəbi əsərlərin şərhı zamanı alim dilçilik məsələlərinə daha çox yer vermişdir<sup>34</sup>.

“**Xətib Təbrizinin dilçilik əsərləri**” adlı ikinci bölmə müəllifin dilçilik irsinin təhlilinə həsr olunub: «إعراب القرآن» ( «İ‘rabu-l-Qur’an» - «Quranda hallanma (fleksiya)»), «كتاب الالفاظ» («Kitəbu-l-əlfaz» - «Sözlər kitabı»), «المقدمات في النحو» («əl-Muqaddimə fi-n-

<sup>31</sup> Burada qeyd etmək lazımdır ki, ibn as-Sikkitin əsərinin adının B.Y. Şidfar tərəfindən verilmiş tərcüməni əsla qəbul etmək olmaz.

<sup>32</sup> Şidfar B., Əbu-l-Əla Əl-Mə‘arri., - s 72

<sup>33</sup> Yənə orada, - s.69

<sup>34</sup> Mahmudov M., - s. 43



nəhv») «Nəhvə aid qısa qeydlər»<sup>35</sup> və s. kimi elmi əsərlər ərəb dilinin qrammatikasının, onun leksik tərkibinin öyrənilməsində əvəzsiz mənbə hesab olunur<sup>36</sup>. Həmçinin, bu elmi əsərlərdə XI əsrdə ərəb Şərqinin həyat tərzini və mədəniyyəti öz əksini tapmışdır.

Xətib Təbrizinin dilçilik irsindən bəhs edərkən, « کتاب فيه ما يقرأ من آخر كما يقرأ من اوله » («Kitəb fihi mə yuqrau min əxiri kəmə yuqrau min avvalihi») «Axırdan da oxunduqda əvvəldən oxunan kimi səslənən sözlərə dair kitab») adlı kitabını xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatın **ikinci fəslinin üçüncü paragrafı** məhz bu kitaba həsr olunub. Bu əsəri 1958-ci ildə İraq alimi d-r Corc Krutkov Bağdadın «Əvqaf» kitabxanasında kəşf etmişdir. Eyni ildə bu əsər Bağdad universitetinin «Ədəbiyyat və elm fakültəsinin jurnalı»nda nəşr edilmişdir<sup>37</sup>. Bu əsərin tədqiqi və Azərbaycan dilinə tərcüməsi fikrimizcə çox maraqlıdır. «Mə yuqra'u min əxirihə kəmə yuqra'u min avvalihi» kitabında XI əsrdə ərəb dilində geniş istifadədə olan palindromlar toplanıb, əlifba sırası ilə oxucuya təqdim olunub. Hər bir söz klassik ərəb şeir nümunəsində və yaxud Quran ayəsində istifadə edilməklə verilib. Xüsusi ilə qeyd etmək istəyirik ki, bu son kitabın nəşrinin nadir olması, bizim onunla tanış olmamızı çətinləşdirirdi. Bağdad kitabxanasından çətinliklə də olsa, bu kitabın fotosəkillərini əldə edib onunla tanış ola bildik<sup>38</sup>.

Malik Mahmudov əsərin təsvirini belə verir: “Tədqiqatın obyektini Seyid İbrahim Ələvinin nüsxəsi Bağdadda Ümumi Vəkilər

---

<sup>35</sup>Öz معجم الادياء «mu‘cam əl-udəbə») əsərində Yakut əl Həməvi kitabın adını – مقدمة في النحو (muqaddimə fi-n-nəhv) «Grammatikaya (nəhvə) giriş» kimi təqdim edir

<sup>36</sup>Гамидли Г., Некоторые сведения о Хатибе Тебризи и его лингвистических трудах// - Москва-Баку: Восточные общества: традиции и современность. Материалы II Съезда молодых востоковедов стран СНГ, 2014, с. 494-499

<sup>37</sup> Mahmudov M., - s.152

<sup>38</sup> Гамидли Г. Палиндромы в арабском языке (на материале книги Хатиба Тебризи «Китабу ма йуграу мин ахирихи кама йуграу мин аввалихи») // - Bakı: Şərq araşdırmaları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Z.M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu. Elmi-nəzəri jurnal. – 2021. № 3,- с.61-66

kitabxanasında 6012 rəqəm altında saxlanılır. O, hər birində 19 sətir olan, 15 orta səhifədən ibarət bir tədqiqatdır"<sup>39</sup>.

Seyid İbrahim Ələvinin tədqiqatı Xətib Təbrizinin qısa bibliografik məlumatları ilə başlayır. Burada o bizim həmyerlimizi yüksək qiymətləndirir:

كان أحد الائمة في النحو و اللغة و الادب و كان حجة صدوقا ثابتا<sup>40</sup>

*O, nəhvədə (qrammatikada), dildə, ədəbiyyatda mübahisəsiz etibarlı həqiqətə (malik) nüfuzlu şəxs idi.*

Xətib Təbrizinin tərcümeyi-halından oxucuların diqqətinə təqdim etdiyi məlumatları Seyid İbrahim Ələvi Circi Zeydanın « تاريخ « آداب اللغة العربية «Ərəb ədəbiyyatının dil tarixi» adlı kitabından əldə etmişdir ki, Yaqut əl-Həməvi, İbn Xəllican, Əl-Ənbari kimi müəlliflərin təqdim etdiyi məlumatlardan fərqlənmirdi. Ərəb ədəbiyyatında varislik prinsipinin mövcudluğu hamıya məlumdur. Beləki, orta əsr alimlərinin təqdim etdiyi məlumatlar daha sonrakı müəlliflər tərəfindən yenidən nəql edilir.

Daha bir orta əsr ənənəsinə uyğun olaraq, əsər Allaha, Məhəmmədə (s.a.s) və onun sahəbələrinə edilən dualarla başlayır. Sonra isə « أما بعد : » deyərək kitabın adını, onun məziyyətlərini açıqlayır:

اما بعد:فاني ذاكر في هذا الكتاب – ان شاء الله – " ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله" من الأسماء، مرتبًا على حروف المعجم . فمن ذلك – و بالله أستعين<sup>41</sup>

*«Daha sonra Allahın izni ilə, mən "Sondan da əvvəldən də eyni oxunan" adlı kitabda sözləri əlifba sırası ilə təqdim edirəm və bu işdə Allahın köməyinə (təvəkkül edirəm H.G)*

Xətib Təbrizi «... حرف» sözü ilə hər bir palindrom haqda bəhs edən abzası başlayır və hər bir linqvistik vahidi klassik ədəbiyyatından ya da Qurani-Kərimdən misal ilə zənginləşdirir.

<sup>39</sup> Mahmudov M., - s. 152

<sup>40</sup> التبريزي، بحبي بن علي. كتاب ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله. تقديم و تحقيق السيد ابرهم العلوي. بغداد ، - مطبعة النجاح. 22 ص. ص 3

(sonralar: Təbrizi. Y. Kitəb...)

<sup>41</sup> Təbrizi. Y. Kitəb...), - s.7

Xətib Təbrizi öz əsərində palindromlardan باب - *qapı, fəsil*, توت - *qibti təqvimində ay*, قرق - *düz yer*, لیل - *gecə* və s. kimi misallar gətirir.<sup>42</sup>

Adındanda məlum olduğu kimi “**İ‘rab əl-Qur’an**” adlı **dördüncü paraqrafda** Xətib Təbrizinin eyni adlı əsəri ilə tanış oluruq. Ərəb dilçiliyinin ən maraqlı və eyni zamanda çətin məsələlərindən biri - İ‘raba həsr olunan bu kitab alimin dilçilik zəkasının daha bir nümunəsi hesab oluna bilər. Keçən əsrin 60-70 illərində, M. Mahmudov adı çəkilən monoqrafiyası üzərində işləyərkən «İ‘rab əl-Qur’an» adlı əsər haqda məlumat verərkən İbn Xəlliqanın əsərində verilmiş məlumatlarla kifayətlənmişdir<sup>43</sup>. O, qeyd edir ki, kitab dörd hissədən ibarətdir. M.Mahmudov Brokkelmana istinadən yazır ki, bu kitabın əlyazması Parisdə saxlanılır<sup>44</sup>.

Q. Allahverdiyev özünün “XI əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri” kitabında “İ‘rab əl-Qur’an” kitabı haqqında belə yazır: “Bir sıra müəlliflər bu kitabın adını “əl-Mulaxxas fi İrab əl-Qur’an” (“Quranın hallanması haqqında müxtəsər kitab”) olduğunu göstərirlər...onun məzmunu haqqında heç bir məlumat yoxdur. Lakin adından da göründüyü kimi yəqin ki, o, dilçilik məsələlərinə həsr edilmişdir”.<sup>45</sup>

Yuxarıda da dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi Xətib Təbrizinin elmi, mədəni irsinin tədqiqi bir çox ərəb alimlərinin maraq dairəsində olmuşdur. Qorunub saxlanılan əlyazma nüsxələri əsasında tənqidi mətnlər tərtib edən Fəxrəddin Qəbavva, Yahya Murad kimi görkəmli alimlər sayəsində biz Xətib Təbrizi irsi ilə tanış ola bilirik. Onların yorulmaz səyləri nəticəsində həmyerlimizin əsərləri çap olunur, bir çox mətbəələr tərəfindən yayınlanılır. Biz bu gün artıq Xətib Təbrizinin “İ‘rab əl Qur’an” adlı əsərinin çap versiyası ilə tanış ola

---

<sup>42</sup> Гамидли Г. Палиндромы в арабском языке (на материале книги Хатиба Табризи «Китабу ма йуграу мин ахирихи кама йуграу мин аввалихи» // - Bakı: Şərq araşdırmaları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Z.M. Bünyadov adına Şərqsənəşliq İnstitutu. Elmi-nəzəri jurnal. – 2021. № 3,- c.61-66

<sup>43</sup> İbn Xəlliqan, -s. 308

<sup>44</sup> Brokelman K, -s.321; Mahmudov M., - s 42.

<sup>45</sup> Allahverdiyev Q. - s.101-102

bilirik. Bu kitab 2004 –cu ildə Qahirədə çap olunmuşdur. Bu şərəfli işin öhdəsindən prof. Yahya Murad gəlmişdir<sup>46</sup>.

Dörd paraqraftan ibarət “**Xətib Təbrizinin “Təhzibu İslahi-l-mantıq” adlı linqvistik əsəri**” tədqiqatın **üçüncü hissəsində** orta əsr Azərbaycan aliminin dilçilik irsinin ən önəmli əsərlərindən biri olan- “Təhzibu İslahi-l-mantıq” tədqiq edilir. Orta əsrlərdə yaşayıb yaratmış məşhur dilçi alim İbn Sikkitin “İslah əl-mantıq” əsərinə yazılmış şərhdir.

Dördüncü hissənin ikinci paraqrafı “**İbn Sikkitin “İslahu-l-mantıq əsəri**” adlanır. Burada İbn Sikkitin həyat və yaradıcılığı haqda bəzi məlumatlar əks etdirilib “İslah əl-mantıq”-in strukturu, səciyyəvi xüsusiyyətləri haqda məlumat verilir.

Abu Yusuf Yaqub ibn İshaq İbn Sikkit( 185\801-204\859)- السكيت orta əsrlərin görkəmli filoloqlarından biridir. Bu ləqəbi ona atası sakit təbiətli biri olduğu üçün vermişdir. Onun atası İshaq, Ənbarinin qeydlərinə görə, dilçi, şair, leksikoqraf və Kisainin davamçısı olmuşdur. O, oğluna yaxşı təhsil vermək arzusunda idi və buna görə də Bağdada köçür. Burada əs-Sikkit çox yaxşı təhsil alır və o dövrün ən yaxşı müəllimlərindən dərslər alır<sup>47</sup>. Abu Əmr Şeybani, Fəra, İbn Ərəbi və Nəsrən Xorasani onun mürəbbiləri olmuşdur. Daha sonra əs-Sikkit orta əsr ənənələrinə əsasən dil biliklərini dərinləşdirmək məqsədi ilə “təmiz” dil daşıyıcılarının – bədəvilərin arasında bir müddət yaşayır. Döndükdən sonra, o, atası ilə birlikdə dərslər deməyə başlayır. Əs-Sikkit Muhəmməd ibn Abu Tahirin və xəlif Mütəvəkkilin uşaqlarının müəllimi olmuşdur<sup>48</sup>.

Çoxlarının onu leksikoqraf hesab etməsinə baxmayaraq, İbn Sikkit özünü dilçi adlandırırdı. İbn Sikkit Küfə qrammatika məktəbinin görkəmli təmsilçilərindən biri idi. Ərəb tədqiqatçısı Abu Tayyib Luğavinin sözlərinə görə onun ölümündən sonra məktəb öz fəaliyyətini dayandırmışdır.

Məlum olduğu kimi, VIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bağdad, Kufə və Bəsrədə ərəb şeirlərinin yığılma prosesi

---

التبريزي الخطيب. الملخص في إعراب القرآن . تحقيق د. يحي مراد. القاهرة، دار الحديث، 1425هـ، 46،  
2004 م ، ص 288

<sup>47</sup> <https://www.peoplelife.ru/113051>; <https://shamela.ws/author/349>

<sup>48</sup> [https://www.marefa.org/يعقوب\\_بن\\_السكيت/](https://www.marefa.org/يعقوب_بن_السكيت/)

başlayarkən bu prosesdə İbn Sikkit çox mühüm rol oynamışdır. Öz antalogiyalarında o, Əsməi və Abu Ubeyda ibn Mamar kimi sələflərinə istinadlar edirdi. İbn Sikkitin «إصلاح المنطق» əsəri ərəb dilçilik elminin ən məşhur əsərlərindən biridir. Əl-Mübarrad ərəb dilçilərinin yazdıqları arasında bu kitabdan daha mükəmməlinin görmədiyini yazırdı<sup>49</sup>.

Bu elmi əsərdə ərəb dilinin bütün leksik tərkibi toplanmış, sözlər kök və leksikoloji prinsipə görə birləşdirilmişdir..

İki əsr yarım ərzində İbn Sikkitin əsəri çoxsaylı şərhlərin obyektinə çevrilmişdir. 1061-ci ildə Bağdadda Xətib Təbrizinin məşhur şərhini nəşr edən doktor Fevzi Abd-al-Əziz Məsudun kitabına istinadən, bu əsnə 370-ci (h) ildə başlamış və 616-cı ilə kimi davam etmişdir. O, bu şərhləri yazan alimlərin adlarını qeyd edir.<sup>50</sup>

Üçüncü fəslin “**Xətib Təbrizinin “Təhzibu İslahi-l-mantiq” əsəri**” adlı **üçüncü bölməsində** Xətib Təbrizinin İbn Sikkitin leksikoloji əsərinə yazılmış linqvistik şərh tahlil edilir.

“Kor” şairdən təhsil aldığı dövrdə Xətib Təbrizi müəllimi ilə birlikdə həm əl-Mə‘arrinin özünün, həm də başqa müəlliflərin məşhur elmi əsərlərini oxumuşdur<sup>51</sup>. Bu elmi iş Xətib Təbrizinin dilçilik traktatının təhlilinə həsr olunub. Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Xətib Təbrizi gənclik illərində öz vətəni Təbrizdə ərəb dilinin öyrənilməsi ilə məşğul olub. Daha sonra o, öz təhsilini əl-Mə‘arrinin tələbəsi kimi davam etdirib. Suriyada təhsil aldığı zaman, X. Təbrizi müəllimi ilə birlikdə həm ədəbiyyata, həm də ərəb dilçiliyinə dair çoxlu kitab oxumuşdur. Xüsusən, Xətib Təbrizi İbn Sikkitin adı çəkilən traktatını müəllimi əl-Mə‘arri ilə birlikdə oxumuş, və bunu B. Şidfar öz “Abu-l Əla əl-Mə‘arri” adlı kitabında bu cür işıqlandırır: “... bizə ət-Təbrizinin maraqlı bir qeydi gəlib çatıb. Bir gün o, müəllimi Abu-i-Əla ilə İbn Sikkitin müəllifi olduğu “Nitqin islahı” adlı

---

<sup>49</sup> Mahmudov M., -s. 56

<sup>50</sup> Təbrizi X. /Qabava F. Təhzib.,- s. 56

<sup>51</sup> Абу-ль-Аля Аль-Маари. Избранное: Пер. с араб./Сост. предисл., примеч. Б. Шидфар; подстрочн. пер. стихов И. Фильштинского и Б. Шидфар; худож. А Семенов. – Москва: Худож. лит., - 1990, -430 с.; -с. 56

bələğət və 'ntiqə dair rəhbərliyi oxuyurdu. O zaman Xətib Təbrizi bu əsərə şərhlər hazırlayırdı”<sup>52</sup>.

«إصلاح المنطق»- “Nıtiqin islahı” adlı kitabı oxuduqları zaman onlar çox sayda təkrarlar və yanlışlıqlar aşkarlamışdır. Daha sonra ömrünün sonuna yaxın Xətib Təbrizi əsəri redaktə etmək üçün bir dəfə də ona müraciət etdi.

« فإني لما رأيت ميل أكثر الناس إلى كتاب ” إصلاح المنطق “ لأبي يوسف، يعقوب بن إسحاق السكيت، دون غيره من كتب اللغة، لقلّة حجمه، مع كثرة الانتفاع به، والاستفادة منه، لأن أكثر ما يتضمنه اللغة المستعملة، التي لا بدّ من معرفتها، والاشتغال بحفظها... »<sup>53</sup>

*“Abu Yusuf Yaqub ibn İshaq əs-Sikkitin “İslah əl-Məntiq” kitabı başqa dilə dair kitablarla müqayisədə öz kiçik həcmi və böyük faydası və hamının bilməli və qorumalı olduğu danışığı dilini əhatə etdiyi üçün daha çox insanların marağına səbəb oldu...”*

Kitabın hər fəslə bir qrammatik məsələyə məsələ, salim, həməzli, boş, naqis köklərə, onlardan əmələ gələn sözlərə, «م» iştirakı ilə əmələ gələn feili isimlərə - məsdərlərə həsr olunubdur.

Xətib Təbrizi bu əsərində fikirlərini o dövrün Yunis bin Həbib, Kisai, əl-Fərra, abu Ubeyda kimi məşhur dilçi alimlərinin fikirlərinə istinad, missaları isə, əl-A‘şa, Zu-r-Rummə, ər-Rəcəz kimi klassik ərəb poeziyasının nümaindələrinin şeirlərindən verir<sup>54</sup>.

**“Təhzi bu İslahi-l-mantiq” traktatının qrammatik xüsusiyyətləri” adlı dördüncü bölməsi** şərhədə baxılan qrammatik məsələlərə həsr olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, İbn əs-Sikkit ərəb dilçiliyinin korifeylərindən hesab olunurdu. Xətib Təbrizi öz üzərinə götürdüyü böyük məsuliyyəti yaxşı başa düşürdü və bu səbəbdən də yalnız 70 yaşına yaxın bu işi həyata keçirməyə hazır olur. Uzun həyat ərzində toplanan təcrübə bu əsərdə öz əksini tapmışdır<sup>55</sup>.

<sup>52</sup> Yenə orada, -s. 72

<sup>53</sup> Təbrizi X. / Qabava F. Təhzi b..., -s.3; Mahmudov M., - s.150.

<sup>54</sup> Təbrizi X. / Qabava F. Təhzi b

<sup>55</sup> Гамидли Г. Комментарий Хатиба Табризи «Тахзибу ислахи-л-мантиг» и его особенности // - Баки: Баки Avrasiya Universiteti, Sivilizasiya” Elmi-nəzəri jurnalı, 2018. Cild 7 № 1 (37). - с. 247-251

Xətib Təbrizi qeyd edirdi ki, Abu-l-Əla əl-Mə‘ərri və digər hörmətli şəxslər (الشيوخ) bu traktatda bir çox qaranlıq məsələlərin, nöqsanların olduğunu etiraf edirdilər ki, bu da Xətib Təbrizi tərəfindən “Nitqin islahının düzəlişi kitabı”nın yazılmasına səbəb olmuşdur<sup>56</sup>.

Xətib Təbrizi öz şərhində görkəmli dilçi İbn Sikkit tərəfindən yığılmış söz ehtiyatını təhlil edir, forması eyni, mənası fərqlənən sözlərin kökünü göstərir, sözlərdə baş verən dəyişiklikləri, bir hərfin o birisi ilə əvəz olunmasını, danışmaq və ədəbi dillərdə prinsipial fərqlərini qeyd edir.

Bu bölmədə *həmzəli sözlər* məsələsinə toxunulmuşdur. Xətib Təbrizinin sözlərinə görə برا – yaratmaq kökündən əmələ gəlib<sup>57</sup>. Qeyd etmək lazımdır ki, X.K.Baranov öz “Ərəbcə-rusca lüğətində” bu sözü iki formada - بريئة və بريّة (varlıq, məxluq) formalarında verib<sup>58</sup>. Daha sonra Xətib Təbrizi qeyd edir ki, ərəb dilçi alimi əl-Fərranın iddialarına görə, bu söz kökündə həmzə olmayan البرى – “torpaq” sözündən əmələ gəlmişdir<sup>59</sup>. Diqqətə çatdırmaq istərdik ki, Baranovun lüğətində بري feilinə بريّة məsdəri uyğun gəlir, o da iki kökdən برا və بر köklərindən əmələ gəlib<sup>60</sup>. Görünür ki, lüğətin tərtibçisi də bu sözün əmələ gədiyi kökü təyin etməkdə çətinlik çəkmişdir.

Bu fəsilə Təbrizi نبأ ( “Allahdan xəbər gətirmək”) kökünü misal gətirərək həm də النبي – peyğəmbər (s.a.s) sözündən danışır. Lakin, ərəblər bu sözü həmzəsiz istifadə edir<sup>61</sup>. Həmçinin, kitabda النبوة – “yer üstündə yüksəlmək” sözü də qeyd olunub. Xətib Təbrizi bu cür yazır: «و هي الارتفاع من الأرض»<sup>62</sup>

Bu sözün bir mənası da «شُرّف على سائر الخلق...» “*digərləri ilə müqayisədə daha şərəfli olmaqdır (yəni, əsilzadə olmaq – H. G)*”<sup>63</sup>.

<sup>56</sup> Mahmudov M. – s. 151-152

<sup>57</sup>Yenə orada, -s. 150-151; Təbrizi X. tərt.ed. Qabava F.,- s.3

<sup>58</sup> Baranov X., -s. 63

<sup>59</sup> Təbrizi X., tərt.ed. Qabava F., - s 397

<sup>60</sup> Baranov X., -s.69

<sup>61</sup> Təbrizi X. tərt.ed. Qabava F. - s 388

<sup>62</sup> yenə orada, - s.272

<sup>63</sup> yenə orada, – s.273

Dissertasiya işində naqis köklər və Xətib Təbrizinin əsərində istifadə olunan bu köklərdən əmələ gələn sözlər təhlil olunub.

<sup>64</sup> (سَيِّء الطول) – *eybəcər uzun* قوق yaxud قاق

K. X. Baranovun lüğətində قاق (قوق) kökü tamamilə əks mənada – *qağıldamaq, qirt-qirt etmək* mənalarında, قاق ismi isə (cəmdə قيقان) – *qarğa* mənəsində göstərilib<sup>65</sup>.

الجول yaxud الجال – Xətib Təbrizi bu sözü «*qəbrin və ya quyunun tərəfi البئر والقبر* – «*lجانب القبر و*» mənəsində istifadə edir. Bundan əlavə, müəllif ليس له جول «*onun iradəsi yoxdur*» ifadəsini göstərir və bu mənəsini verir *ليست له عزيمة تمنعه* «*onda ona mane olacaq iradə yoxdur*»<sup>66</sup>. Belə görünür ki, bu sözün məcazi mənəsidir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi Xətib Təbrizi klassik poeziyadan nümunə qismində beytlər gətirir. «الجول» sözünü o, Tarafanın poeziyasından beyt ilə müşayiət edir:

و كائن ترى من يلمعٍ مُحْظَرَب

و ليس له عند العزائم جول<sup>67</sup>

*Maraqlıdır, kim Mühəzbərdən daha uzaqgörən ola bilər*

*Heçkim buna cürət edə bilməz*

*(yəni heçkim onnan daha uzaqgörən ola bilməz – H.G)*

Adı çəkilən qrammatik məsələlər ilə yanaşı “Təhzi” də başqa qrammatik məsələlərə də toxunulur. Bizim diqqətimizi cəlb edən maraqlı leksikoloji məsələlərdən “mim” köklü sözlərə də toxunulub:

مِخْدَعٌ – *otaq*; مِصْحَفٌ – *namə*; مِطْرَفٌ – *örtü, şal, yorğan*; مِعْرَلٌ – *təcrid*

*olunmuş yer*; مِجْسَدٌ – *köynək*<sup>68</sup>. Bütün bu sözləri X.K.Baranov

damma مِجْسَدٌ sözünü isə kəsra ilə verir. مِجْسَدَةٌ «*musiqi*» - forması da var.<sup>69</sup>

“Təhzi İslahi-l-mantıq” əsəri orta əsr ərəbçünaşlığının müstəsna dilçilik əsərlərindən sayılır. İlk baxışdan bu traktat Xətib

<sup>64</sup> yenə orada

<sup>65</sup> Baranov X., - s. 851

<sup>66</sup> Təbrizi X. tərt.ed. Qabava F. - s. 273

<sup>67</sup> Təbrizi X. tərt.ed. Qabava F. Təbrizi X. tərt.ed. Qabava F., s. 273

<sup>68</sup> Yenə orada - s 306

<sup>69</sup> Baranov X., - s. 129



Təbrizinin İbn Sikkitin dilçilik əsərinə yazılmış bir şərh kimi görünür, ancaq əslində bu müstəqil bir tədqiqatdır. Bu elmi işdə Xətib Təbrizi istedadlı bir filoloq kimi çıxış edir və bu əsərə şərh yazarkən, o yalnız ərəb dilçiliyində deyil, həmçinin ədəbiyyatşünaslıqda, ərəb mədəniyyətində, tarixində də dərin və hərtərəfli biliklərini nümayiş etdirir.

**Nəticədə** bütün görülməli tədqiqat işinin yekunları qeyd olunur və müvafiq nəticələr verilir. Xətib Təbrizi, öz dövrünün görkəmli filoloqu kimi, qədim şairlərin şeirini misal gətirərkən, xüsusi dəqiqliyə riayət edirdi. O, bu şairlərin beytlərinə istinad edərkən, müəlliflərin tam adlarını qeyd edir, öncə gələn müəlliflərin səhvlərini düzəldirdi.

Onun “Şərh əs-sıqtı-z-zand” əsəri kimi, “Təhzi” də yalnız Xətib Təbrizinin öz müasirlərinin və orta əsr xəttatların deyil, hətta bizim müasirlərimizin yüksək qiymətini qazanmışdır. “Misir-Sudan dilçilik cəmiyyəti” ədəbiyyatçıların və dilçilərin on ən nadir klassik əsərlərinin siyahısında onu birinci nəşr etmişdir<sup>70</sup>. Bütün yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq Xətib Təbrizini öz dövrünün filologiyasının inkişafına böyük töhfə verən XI əsrin böyük alim-filoloqu adlandırmaq olar. Onun irsinin öyrənilməsi müasir ərəb filoloji elminin inkişafına yardım edəcək. Fikrimizcə, bu Azərbaycan aliminin hər bir əsəri bir neçə elmi-tədqiqat işinin obyektinə ola bilər.

### **Dissertasiyanın mövzusunə dair dərc edilmiş elmi əsərlərin siyahısı**

1. Гамидли Г. Некоторые сведения о Хатибе Тебризи и его лингвистических трудах // - Баку: Восточные общества: традиции и современность. Тезисы докладов II Съезда молодых востоковедов стран СНГ. 11-14 ноября 2013 года, с.12-13
2. Гамидли Г. Некоторые сведения о Хатибе Тебризи и его лингвистических трудах// - Москва-Баку: Восточные общества: традиции и современность. Материалы II Съезда молодых востоковедов стран СНГ, 2014, с. 494-499

---

<sup>70</sup> Mahmudov M, - s. 151

3. Гамидли Г. Багдадская «Низамийя», как один из древнейших очагов культуры и образования // Şərq filologiyası məsələləri. Məqalələr toplusu. (səkkizinci buraxılış). Bakı, 2014, c. 94-103
4. Гамидли Г. Некоторые сведения о деятельности Хатиба Табризи в Багдадской «Низамийе» // Н. Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq elmi konfransının materialları. 18-19 Aprel, Bakı, 2014, c. 415-416
5. Гамидли Г. Труд Хатиба Табризи «Тахзибу-ислахи-л-мантиг» // Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, professor Aida İmanquliyəvanın anadan olmasının 75 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı- 2014, c.198-201
6. Гамидли Г. Некоторые особенности труда Ибн Сиккита «Ислаху-л-мантиг»// - Bakı: Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr edilmişdir. Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı. Materiallar, “Qafqaz universiteti”, - 2015, II kitab – Filologiya elmləri. Tarix və hüquq elmləri. c. 1207-1209
7. Гамидли Г. Комментарий Хатиба Табризи на труд ибн Сиккита «Ислах ал-мантиг» //- Санкт-Петербург: XXVIII Международная научная конференция по источниковедению и историографии стран Азии и Африки. «Азия и Африка в меняющемся мире» 22-24 апреля 2015, , 2015, c. 359-360
8. Гамидли Г. Особенности трактата Хатиба Табризи «Тахзибу-ислахи-л-мантиг»// - Gəncə: Gənc alimlərin I Beynəlxalq elmi konfransı (17-18 oktyabr 2016 cı il), - 2016, - c. 157-160
9. Гамидли Г. Вклад Хатиба Табризи в арабскую филологию средних веков // - Киев: “Язык и культура” Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. Издательский дом Дмитрия Бурого. Научное издание, - 2017. Выпуск 20. Том IV (189), c 353-360
10. Гамидли Г. Некоторые сведения о Хатибе Табризи и его лингвистических трудах // - Bakı: Filologiya məsələləri.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, - 2017. № 4 “Elm və təhsil, с. 94-101

- 11.Гамидли Г. Комментарий Хатиба Табризи «Тахзибу ислахи-л-мантиг» и его особенности // - Bakı: Bakı Avrasiya Universiteti, Sivilizasiya” Elmi-nəzəri jurnalı, 2018. Cild 7 № 1 (37). - с. 247-251
- 12.Гамидли Г. Отглагольные имена в труде Хатиба Табризи «Тахзибу-ислахи-л-мантиг» // - Bakı: Filologiya məsələri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. – 2018. - с. 196-199
- 13.Гамидли Г. Палиндромы в арабском языке (на материале книги Хатиба Табризи «Китабу ма йуграу мин ахирихи кама йуграу мин аввалихи») // - Bakı: Şərq araşdırmaları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Elmi-nəzəri jurnal. – 2021. № 3, - с. 61-66







Dissertasiyanın müdafiəsi 22 dekabr 2022-ci il tarixində saat 14<sup>00</sup>-da AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 1.18 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı ş., H.Cavid prospekti 115, Akademiya səhərciyi, Əsas bina, VII mərtəbə, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 22 noyabr 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 21.11. 2022  
Kağızın formatı: A5  
Həcm:34072  
Tiraj:100